

**Eckhard Jäger: Die Insel Rügen auf alten Karten. Vier Jahrhunderte Kartografiegeschichte 1532–1885**, Husum Druck- und Verlagsgesellschaft, Husum 2014, ss. 255 + 1 nlb.

Prezentowana publikacja autorstwa dr. Eckharda Jägera to kolejny przykład wydawnictwa z zakresu historii kartografii, a jednocześnie kartografii regionalnej. Tego rodzaju prace są niezwykle cenne, bo szczegółowo traktują o danym regionie, ale też można oczekiwać, że ich



odbiorcą będzie raczej wybrana grupa badaczy oraz czytelników zainteresowanych tym zagadnieniem z indywidualnych powodów. Istotny jest jednak sposób podejścia do tematu, który może stanowić wzór dla przyszłych autorów podejmujących się wydania podobnych tekstów.

Kolejnym czynnikiem warunkującym stopień przydatności publikacji jest niewątpliwie sam jej autor i jego indywidualne podejście uwarunkowane uprawianą dziedziną. Inaczej bowiem potraktuje dany temat historyk, inaczej historyk kartografii, a jeszcze inaczej historyk sztuki – przedstawiciele trzech niewątpliwie przewodnich dziedzin przejawiających zainteresowanie dawnymi mapami. W przypadku recenzowanego opracowania mamy do czynienia z punktem widzenia historyka i historyka kartografii. Jako dodatkowy czynnik można wymienić jeszcze doświadczenie autora recenzowanej pracy.

Eckhard Jäger z jego profesjonalizmem – zarówno na polu organizacyjnym, jak i nauko-

wym – doskonale spełnia wspomniane kryteria. Ponadto zapoczątkował on zainteresowanie nową dziedziną – wedutologią, czyli nauką o widokach miast. Dzięki organizowanym przez niego w latach 1981–1990 konferencjom zatytułowanym „Veduten-Colloquium” dowiedzieliśmy się, w jak zupełnie nieoczekiwanych miejscach możemy owe widoki znaleźć. Wieńczyły je wydane w latach 1983 i 2001 materiały pokonferencyjne w postaci tomów pt. *Lüneburger Beiträge zur Vedutenforschung*. Bardzo dobrze prezentuje się też praca tego autora o mapach Prus Wschodnich z lat 1542–1810 (*Prussia-Karten... Ostpreussens...*, wyd. 1: 1982). O innych jego publikacjach będzie jeszcze mowa w dalszej części niniejszego tekstu.

Zanim przejdziemy do omówienia treści katalogu, warto pokrótce przypomnieć historię Rugii. Otóż w średniowieczu region ten zamieszkiwało germańskie plemię Rugiów, a następnie słowiańscy Ranowie, którzy utworzyli niebawem księstwo obejmujące nie tylko samą wyspę, ale i nadbrzeżny fragment sąsiadującego z nią stałego lądu. W latach 1130–1160 Księstwo Ranów znajdowało się pod panowaniem Bolesława Krzywoustego, a pierwszym władcą Rugii był pochodzący z tego plemienia Jaromar I (1164–1217). Księstwo Ranów, chrystianizowane w XII w., aż do okresu reformacji stanowiło część biskupstwa Schwerin. Następnie w latach 1168–1282 władanie nad Rugią i jej stolicą Bergen przejęli Duńczycy. Od 1325 r. na wyspie panowali książęta pomorscy, a od 1648 r. należała ona do Szwedów i wreszcie od 1815 r. – do Prus. Od tego czasu już niezmiennie wchodziła w skład państwa niemieckiego. O długoletniej obecności Ranów na wyspie świadczą wiele pozostałych po nich nazw.

Recenzowana publikacja obejmuje 255 stron numerowanych oraz jedną nienumerowaną. Otwiera ją *Przedmowa*, w której autor podkreśla znaczenie i przydatność map w wielu dziedzinach nauki, akcentując nie tylko aspekty

historyczne, lecz również elementy dekoracyjne – ważne dla historyków sztuki i kultury. Ramy czasowe opisanych map, planów i widoków (1532–1885) określone zostały już w tytule katalogu. Począwszy od anonimowej mapy rękopiśmiennej, a skończywszy na mapie topograficznej Rugii, autor wymienia tu poszczególne opracowania kartograficzne innych regionów, na których występuje wyspa w różnych z nimi konfiguracjach.

We *Wprowadzeniu* do katalogu zawierającym również zarys dziejów Rugii podkreśla jej wielkość (926 km<sup>2</sup>) jako największej wyspy na terytorium Niemiec.

Opisując koligacje między kolejnymi jej władcami, Eckhard Jäger zwraca uwagę na związek wyspy z regionem cieśniny Strelasund, nazywanej bramą Rugii, a także na znaczenie tego regionu jako ośrodka ówczesnego handlu – po drugiej stronie cieśniny leżały bowiem hanzeatyckie miasta Stralsund i Greifswald. Nawiązuje też do związku Rugii z Księstwem Pomorskim w późniejszym okresie, wspomina o jego podziale na Pommern-Wolgast oraz Pommern-Stettin. Podaje też konkretną liczbę 542 zachowanych po Ranach nazw miejscowości na rok 1919.

Po tym ogólnym wprowadzeniu do historii Rugii opisane zostały jej dalsze dzieje. Autor podzielił je tematycznie na 7 podrozdziałów: w pierwszym ukazuje wyspę w czasie wojny trzydziestoletniej (1618–1648), w drugim przedstawia materiały zawarte w rejestrach (również pomiarowych), w trzecim opisuje udział Rugii w wojnie szwedzko-brandenburskiej (1674–1677), w czwartym zaś – w wojnie północnej (1700–1721), wymieniając przy tym czterech ówczesnych władców: króla Szwecji Karola XII, cara Piotra I, króla Danii i Norwegii Fryderyka IV oraz Augusta Mocnego – elektora Saksonii jako króla polskiego. W kolejnym podrozdziale opisano Rugię jako cel podróży wielu sławnych osób, m.in. Wilhelma von Humboldta w 1796 r. oraz innych w XIX w., włączając Bismarcka (1867), przy czym autor podkreśla wielkie znaczenie map dla tych wypraw. W dwóch ostatnich podrozdziałach ujęte zostały czasy napoleońskie i ponapoleońskie (od 1806 i po 1815)

z nawiązaniem do słynnych bitew pod Jeną i Auerstädt (1806). Jako mało znaną ciekawostkę autor podaje fakt, że w owym czasie na Rugii stacjonowało 20 000 angielskich żołnierzy.

Na 18 stronie katalogu znajdujemy bardzo cenny schemat przyjęty dla opracowanych w nim opisów, w których każdy z elementów został kolejno ponumerowany. Szkoda tylko, że autor nie zastosował tej numeracji przy poszczególnych pozycjach, zwłaszcza tam, gdzie ze zrozumiałych względów niektórych elementów brakuje. Są bowiem czytelnicy, których może zainteresować jedynie kilka z nich, a nawet tylko jeden. W takiej sytuacji na znalezienie odpowiedniego trzeba poświęcić dużo czasu.

Elementy opisu stanowią: 1. nr pozycji w katalogu, hasło i rok wydania; 2. autor/wydawca, ewentualnie także rytownik; 3. tytuł; 4. określenie miejsca danego elementu – zastosowane skróty; 5. dedykacja; 6. insets, tj. elementy towarzyszące mapom, jak np. widoki lub plany miast w obrębie mapy; 7. przywilej; 8. technika wykonania i wymiary; 9. skala; 10. data pierwotnego pomiaru; 11. źródło i bibliografia; 12. komentarz odnośnie do autora lub wydawcy opisywanego obiektu; 13. literatura.

Ciekawym elementem jest informacja o miejscu, w którym znajduje się opisywany oryginał mapy, wraz z podaną sygnaturą, np. pod nr. 45A opisany jest plan Thomasa Wieringa przechowywany w Bibliotece Uniwersyteckiej w Hamburgu. Są też w katalogu mapy pochodzące nie tylko z czołowych bibliotek i archiwów, lecz także z mało znanych, np. Miejskiego Muzeum w Bergen na Rugii, a także Antykwariatu Ruthild Jäger. Sam katalog składa się z dwóch części: map Rugii (*Landkarten*) oraz map morskich. Tu mała uwaga do autora dotycząca umieszczenia w pierwszej części mapy van Keulena (twórcy słynnego atlasu morskiego, a w nim typowych map morskich), a zaraz po niej malowniczej mapy wyspy Uznam. Powinny się one znaleźć – podobnie jak jeszcze kilka innych – w drugiej części katalogu.

Autor zastosował w zasadzie układ chronologiczny, lecz odbiega od niego m.in. w przypadku kolejnych wariantów pierwowzoru, a także w kilku innych przypadkach. W tym miejscu

warto zauważyć, jak szczegółowo klasyfikuje te warianty – stosuje aż 5 rodzajów: 1. *Zustand* (stan) – np. pod nr. 74 lub 79 w katalogu; 2. *Fassung* (wersja) – zob. nr 12–12B; 3. *Variante* (wariant) – gdy dodany został jakiś element, np. dekoracyjny; 3. *Kopie* (kopia) – np. poz. 10 lub 15, gdzie pisze o mapie Meriana: „[...] pierwsza pomniejszona wersja Meriana wykonana na podstawie mapy Blaua”, którą scharakteryzował pod nr. 10 w katalogu. Znajdujemy też określenia *Plattenzuständen* (stan płyt miedziorytniczych), *Nachstich* (przedruk), a także *Neues Tief* (nowe odbicie) i *Werbeblatt* (arkusz reklamowy). Jeżeli chodzi o technikę wykonania poszczególnych map, planów i widoków, to w katalogu pojawiają się rękopisy, miedzioryty, litografie i staloryty.

Katalog obfituje w różnego rodzaju ilustracje – nie tylko mapy, plany i widoki, ale również karty tytułowe dzieł, tabele, legendy, fragmenty map, tablice przeglądowe dla map sekcyjnych, jak również plany katastralne. Ciekawe ilustracje stanowią mapki z towarzyszącymi im oryginalnymi tekstami. Niewątpliwą ozdobą katalogu są też wybrane mapy wydane w kolorze.

Po katalogu map (po s. 241) następuje kilka dodatkowych rozdziałów pomocniczych: *Typologia map Rugii*, następnie dotyczący znanego konika autora *Ceny map w XVIII wieku w porównaniu do innych cen*, wykaz pt. *Przewodniki o Rugii*, z których najstarszy pochodzi z 1797 r. Dalej w publikacji zamieszczono spis skrótów, formatów papieru oraz wykaz miar długości, w tym gruntu, a także wartości ówczesnych walut regionalnych. Następnie widzimy *Słownik* zawierający fachowe terminy użyte w katalogu, dalej wykaz literatury, w którym znajdujemy 9 pozycji bibliograficznych samego autora, a dotyczących: mapy Pomorza Lubinusa, zdjęcia państwa pruskiego Friedricha Leopolda von Schroettera, historii pomiarów Prus Nowo-wschodnich, obszaru zasiedlenia wschodnich Niemiec w dobie renesansu (wydanie dwukrotne), rozwoju kartografii okresu Hanzy, drukowanych map Rugii, topograficznych map księstwa Meklemburgii-Schwerin oraz Księstwa Ratzeburg (facsimile) i Rugii na mapie Lubi-

nusa, a w innym miejscu – bodaj pierwszej publikacji Eckharda Jägera, którą była bibliografia do historii kartografii Niemiec i Europy Wschodniej wydana w 1978 r. Opublikowanie recenzowanego katalogu poprzedziły też faksymilowe wydania opracowań autora z serii „Quellen zur Geschichte der deutsche Kartographie” i wspomniana już wyżej publikacja dotycząca historii kartografii Prus Wschodnich.

Cenny jest też – zamieszczony w katalogu jako ostatni – wykaz rysowników, rytowników, drukarzy oraz wydawców, z odniesieniem do poszczególnych stron.

Niektórych historyków kartografii, prócz ogólnej charakterystyki katalogu, mogą zainteresować szczegółowe dane o mapach i ich autorach.

Najwcześniejszą prezentowaną mapą jest anonimowe rękopiśmienne dzieło z 1532 r. Na uwagę zasługują też trzy kolejne anonimowe mapy z XVI w., z tym że dwie z nich przedstawione zostały na jednym arkuszu i należą do *Kroniki* z 1574 r. Wśród XVI-wiecznych opracowań znalazło się jeszcze pięć innych, wśród których widzimy znane nam mapy Orteliusa z jednego z jego licznych wydań *Theatrum Orbis Terrarum* z 1584 r. Wiek XVII otwiera z kolei mapa znanego nam dobrze Eilharda Lubinusa. Zamieszczono tu też kolejne jej przeróbki: Jodocusa Hondiusa (1607), Willema Blaua (1631), Johanna Janssoniusa (1641) wraz z kopią obszernego tekstu. Kolejne to mapy następców wspomnianego autora atlasu wydane przez firmy Janssonius-Waesberghe/Pitt/Swart (1681), a także Schenka i Valka (1685). Dalej mamy tu przeróbki następnych twórców słynnych atlasów, jak de Witta z przełomu XVII i XVIII w., Allarda z 1705 r. i firmy Covens i Mortier z ok. 1750 r.

Na tym kończy się długa lista autorów, którzy tworzyli przeróbki oparte na słynnej mapie Lubinusa. Na 46 stronie autor opracowania wraca do map wydanych w XVII w., poczynając od dwóch mapek z *Atlas Minor* Jodocusa Hondiusa (pierwotnie Gerarda Mercatora). Kolejne mapy pochodzą z dzieł: Christophe’a Tassina z 1633 r., Meriana z 1633 r. oraz ponownie Lubinusa w *Atlas Minor* w wydaniu

Janssoniusa z 1648 r. i jeszcze jedna Lubinusa – stan w wykonaniu Pietera van der Aa z ok. 1720 r. i wariant z ozdobną ramką. Dalej mamy widoki Stralsundu z dzieł Dahlberga/Meriana (1652) i Stridbecka z ok. 1710 r. – drugi będący kopią pierwszego, lecz różniący się tytułem oraz umieszczonym pod ramką tekstem. Kolejny widok Stralsundu wyróżnia się malowniczością okolic przedstawionych tam fortyfikacji. Jest to widok sygnowany „G.C.S.” z ok. 1660 r., na którym wyszczególniono dodatkowo ważniejsze obiekty. Począwszy od 21. pozycji katalogu, można je w pewnym sensie określić jako tematyczne, przy czym trzy pierwsze wyróżniają się tym, że są anonimowe: pierwsza – schematyczna, z 1677 r.; druga również, lecz ilustrująca stronę tytułową (*Titelvignette*) dzieła z 1678 r. (gdzie Rugia określona jest jako księstwo), które upamiętnia wydarzenia z 1677 r. Trzecia z anonimowych mapek wyróżnia się z kolei bogatym nazewnictwem i przedstawia wynik wojny duńsko-szwedzkiej, kiedy to w styczniu 1678 r. Szwedzi przejęli wyspę. Umieszczony obok widok prezentuje duńskie i szwedzkie formacje wojskowe. Kolejne trzy pozycje katalogu, począwszy od 24., dotyczą przedstawionych z lotu ptaka planów Stralsundu z towarzyszącymi im mapkami Rugii. Każdy z nich jest inny i przypisany różnym autorom, lecz łączy je jedna data – 1678 r. Ostatniemu towarzyszy dodatkowo obszerny tekst. Rok 1678 to również data powstania kolejnej pozycji, ponownie szkicowej i anonimowej mapki Rugii wraz z tytułową kartą dzieła, a następnie planu widoku wybrzeża Rugii z brandenburską flotą. W tym miejscu mamy niewielkie cofnięcie w chronologii, bowiem umieszczono tu szkicowe mapki Pierre’a Duvala (1681), dokładną mapę Meriana (1682), Valckeniera (1683), Paulliego (ok. 1683), dwie szkicowe mapki Manessona-Malleta (1683 i 1684), a także *Schwedische Matrikelkarte von Hiddensee* (1695).

Od pozycji 34. autor katalogu przechodzi do XVIII-wiecznych przedstawień Rugii. Są to kolejno mapy: spadkobierców Wieringa (1713, z tekstem), Heinricha Craussego (1713 – szczegółowa mapa Rugii wraz z wybrzeżem), anonimowa mapka *Peenemünder und Swiner*

*Schanze* (1715) i schematyczna mapka z fragmentem Rugii z tego samego roku. Następne to anonimowa mapka szwedzko-duńskiej bitwy morskiej, która rozegrała się 25 września 1715 r. na Bałtyku, nazwanym tu „*Mare Balticum*”, oraz mapka znanego miedziorytnika Georga Paula Buscha, którego prace napotkamy jeszcze w dalszej części katalogu, przedstawiająca kolejną bitwę morską między wyspami Rugią a Ruden (1715, wraz z opisem bitwy wzdłuż lewej ramki mapy). Dalej widzimy kolejno dwie inne wojskowe mapki dotyczące tej samej bitwy – pierwsza podpisana nazwiskiem I.R. Möstel (1715), druga autorstwa Franza Nicolause Rolf-sena (1715/1746). Następne to znowu dwie mapki wspomnianych już spadkobierców Thomasa von Wieringa (1715) i kolejne wojskowe: anonimowa (1715) oraz takich autorów, jak: J.G. Grawert (15 listopada 1715) i znowu Georg Paul Busch (1715) – obie opatrzone tekstami. Dalsze dotyczące walk 1715 r. to anonimowa i autorstwa Thomasa von Wieringa z towarzyszącymi tekstami oraz znowu Georga Paula Buscha i Johanna Andreasa Rüdigera (ok. 1715) – mapa wybrzeża wraz z fragmentem Rugii. Następna to mapa Johanna Gottfrieda Krügnera / Johanna Theodora Boetiusa zamieszczona w dziele z 1716 r., podpisana przez Krügnera, lecz taka sama jak poprzednia Buscha/Rüdigera i zwana przez Jägera kopią wg Krügnera/Boetiusa (Westphalen ok. 1715). Z teatru wojny 1715 r. mamy jeszcze kolejne mapy, np. Pomorza wraz z fragmentem Rugii J.C. Mannhoffa, będącą częścią wielkiej planszy z tekstem i innymi elementami o treści związanej z mapą. Dalej zaprezentowano widok ufortyfikowanego Stralsundu, a obok – mapkę wybrzeża z tym miastem. Z 1716 r. pochodzi mapa autorstwa d’Hautcharmeya z rozkładem floty na morzu i wąskim pasem wybrzeża. Inna z 1716 r. opatrzona jest portretami Fryderyka IV, Karola XII i Fryderyka Wilhelma. Swojsko, bo związana z nazwiskiem słynnego Johanna Baptisty Homanna, jawi się nam zamieszczona pod nr. 56 kolorowana mapa Rugii z charakterystycznym barokowym kartuszem. Następują po niej dwie kolejne tego samego autora – z ok. 1729 oraz 1806 r. Uczta dla ducha jest wspomniana już wyżej morska mapa

z 1728 r. słynącego z dzieł tego rodzaju Gerarda van Keulena. Zaskakuje natomiast następna, rękopiśmienna i intensywnie kolorowana mapa wyspy Uznam z 1732 r. Nie jest może dokładna, lecz na pewno widowiskowa i również morska.



Ryc. 1. Rękopiśmienna mapa wyspy Uznam z 1732 r. (nr 58 w katalogu)

Kolejna mapa – Johanna Himmericha i Schenka z ok. 1735 r. – nie jest wprawdzie kolorowana, ale za to opatrzona pełnym różnorodnym treścią barokowym kartuszem. Koniec 1. poł. XVIII w. reprezentują tutaj mapki autorstwa Gerharda von Nattego i Gottfrieda Christiana Pingelinga z 1747 r. oraz Georga Christoph Kiliانا z ok. 1745 r.

2. poł. XVIII w. otwiera zorientowana południowo mapa z 1760 r., określona przez autora katalogu jako kolorowany rękopis, lecz zreprodukowana jako czarno-biała i opatrzona charakterystyczną siatką. Kolejnym dziełem z tego okresu jest mapa Pomorza Andreego Augusta Rhodego i Friedricha Gottlieba Bergera (1761/1763). Nieco nowocześniejsze, bo z użyciem metody kreskowej do przedstawiania wysokości na mapie, prezentuje się sekcja zachowanej w sztokholmskim Archiwum Wojskowym kolorowej szwedzkiej mapy pomiarowej okolic miast Bergen, Gartz i Putbus z 1763 r., której autorem jest Axel M. von Arrbin wraz z Samuelem Kempferem. Autor zamieścił też w katalogu kartę tytułową tej sekcyjnej mapy.

Trzy ostatnie XVIII-wieczne przedstawienia to również kolorowe mapy Pomorza Andreego

Mayera i Tobiasa Conrada Lottera z 1763 r. Ich dzieło otwiera też w recenzowanej pracy wiek XIX, lecz pojawia się przy nim jeszcze jedno nazwisko – J. Walch (1826). Pod kolejnym numerem autor wraca do 2. poł. XVIII w., prezentując mapy Andersa Åkermana z ok. 1768 r. (Pomorze Szwedzkie z Rugią), mapę wysp Uznam i Wolin z 1777 r. Antona Friedricha Büschinga i Schleuena, anonimową rękopiśmienną mapę Rugii z ok. 1780 r., a z 1791 r. – 2 mapki Franza Johanna Josepha von Reilly'ego (druga wraz z Suchgitterem). XVIII w. kończą mapa Friedricha Wilhelma Carla von Schmettau (1794, pokazany fragment sekcyjnej mapy Meklemburgii) oraz fragment wieloarkuszowej mapy miedziorytowej K. Ponheimera z 1797 r. (bez tytułu) z *Atlasu* Schrämbla. XIX w. otwiera natomiast specjalna mapa księstwa zwanego Pomorzem Przednim (1806), obejmującego m.in. Rugię. Nawiązuje ona do czasów napoleońskich i udziału Prus w bitwach pod Jeną i Auerstädt, a określona jest tutaj jako *Werbeblatt* (arkusz reklamowy). Jej autorami są Friedrich Julius i Wilhelm Reuter. Z tego samego roku pochodzi kolejna mapa – kolorowana, określona już w pierwszych słowach samego tytułu: *Diese Charte ist richtig nach dem Original, welche Friedrich Carl Grahl den 31. Martz 1779 abgenommen...* Wydana została w Stralsundzie 24 lutego 1806 r. przez Friedricha Gustafa Peterssona. Następną mapą z 1806 r. – przedstawiającą Pomorze Szwedzkie – to jedna z sekcji słynnej wieloarkuszowej kolorowej mapy Daniela Gottloba Reymanna *Spezial-Charte von Teutschland* (łącznie 342-sekcyjnej). Występuje tu ona w kolejnych stanach i wydaniach – aż do 1865 r., nie wyłączając dobrze nam znanej *Spezialnej mapy Europy Środkowej* Carla Wilhelma Oesfelda i Friedricha Handkego.

Z 1807 r. pochodzi tzw. *Spezial-Karte* Pomorza Szwedzkiego autorstwa Ferdinanda Zimmermanna, lecz tym razem jednoarkuszowa, choć oparta na 24-arkuszowej mapie z 1765 r. Warto tu podkreślić udział znanego Instytutu Geograficznego w Weimarze w kolejnych stanach tego opracowania aż do 1811 r. Po tych mapach sekcyjnych cofamy się do 1808 r., lecz do innego typu przedstawień kartograficznych –

tym razem należących do serii map gazetowych. Ich autorami są Carl Jättinig i Edvard Personne (3 mapki z 1808 r.). Następne strony katalogu dostarczają nam znowu postaci słynnych kartografów, takich jak autora ok. 350 map Anglika Williama Fadena oraz Niemca Christophera Fembo – obu żyjących na przełomie XVIII i XIX w. Ten drugi był kontynuatorem słynnej firmy Johanna Baptisty Homanna. Lata 1819–1829 to wydania mapek Damitza (1819), Engelhardta (1821), Jättniga (1824), Arendta (ok. 1825), Furchaua (1828) i Schliebena (1829). W tym samym roku kartografię Rugii reprezentuje zasłużony geolog i prehistoryk Friedrich von Hagenow, którego działalność kartograficzna została wyróżniona, także w omawianym katalogu. Czterokrotnie bowiem wymieniony został jako twórca wielkoskalowych map i ich stanów w skalach od 1:50 000 do 1:200 000.

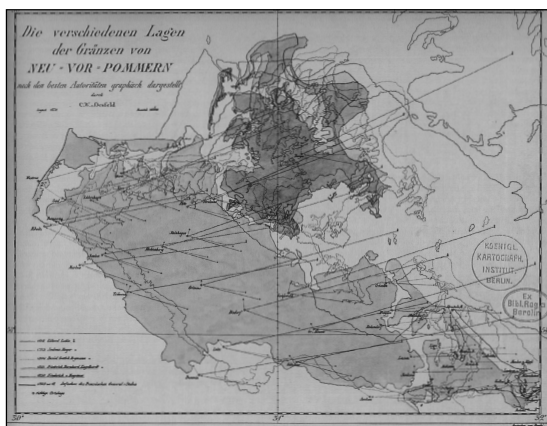
Ciekawą mapę tematyczną przedstawia praca również zasłużonego na polu XIX-wiecznej wojсковej kartografii pomiarowej Carla Wilhelma von Oesfelda, prezentująca „innowacyjną metodę geodezyjną” (ryc. 2). Dalej w katalogu widnieją mapki Johanna Heinricha Juliusa Blumego (1831), anonimowa (ok. 1835), Schmeltzera i Heymanna (1835–1846) oraz Morina (1835). Wreszcie pod nr. 96 znajdujemy słynne szczegółowe zdjęcie pruskiej mapy w skali 1:25 000 (tzw. *Urmessischblätter*, na którą składało się 2846 sekcji ówczesnej mapy Niemiec). Należy

ona dzisiaj raczej do rzadkości, jako najstarszy (1836) pierwowzór map topograficznych w skali 1:25 000 (późniejszych *Messischblättern*). W komentarzu autor katalogu przypomina, że twórcą koncepcji pierwszej instrukcji do topograficznego zdjęcia w skali 1:25 000 był król pruski Fryderyk Wilhelm III, a wykonawcą – Sztab Generalny Niemiec. Ciekawostką jest, że w 1865 r. wydane zostały pojedyncze arkusze tej mapy, szybowane jeszcze w miedziorycie.

Kolejną tematyczną mapę Rugii wykonał znany niemiecki historyk C.G. Fabricius, przedstawiając wyspę z 1200 r. Inną, tym razem drogową mapę trasy Lubeka–Stralsund wraz z Rugią wykonał J. Lenhardt. Dwie kolejne mapy turystyczne to dzieła Sauniera i A. Windela. Po nich następuje anonimowa ekonomiczna (1845). Autor katalogu sugeruje, że jej twórcą może być wojskowy o nazwisku Blume, który został już wspomniany przy okazji pozycji nr 90 – różni się ona bowiem jedynie obszernym tekstem wokół całej ramki. Przeglądową mapkę Rugii przedstawiają trzy jej stany autorstwa Brokka z lat 1846–1879.

Zanim przejdziemy do kolejnej słynnej mapy topograficznej Reymanna, warto zająć się jeszcze następującymi po niej w katalogu mapkami tematycznymi. Jest tam bowiem malownicza mapa krajobrazowa Rugii z 1854 r. autorstwa Adolpha Eltznera i Alberta Henry’ego Payne’a, otoczona z trzech stron widokami ważniejszych budowli i krajobrazu, a wykonana techniką stalorytu. Po niej następują jeszcze dwie inne – litografia przybrzeżnej grobli autorstwa Knochego i Focka z 1860 r. oraz katastralny plan obrębu Ralswiek w okolicy Stralsundu w skali 1:5000.

Wracając do ostatnich opisanych w katalogu map topograficznych, zauważmy, że zaprezentowane tu zostały trzy stany mapy Reymanna (wyd. przez Carla Flemminga w Głogowie) z lat ok. 1849–1864. Kanwę mapy stanowi podkład w skali 1:200 000 znanej *Topographische Spezialkarte von Deutschland*. Kolejna to anonimowa mapa topograficzna Rugii w skali 1:100 000 (nr 105). Pod pozycją 109A znajduje się natomiast jedna z sekcji



Ryc. 2. Oryginalna mapa pomiarowa Carla Wilhelma Oesfelda z 1830 r. (nr 89 w katalogu)

47-arkuszowego przedstawienia Europy Środkowej autorstwa Josepha Schedy (1868) wyróżniająca się ozdobną ramką. Wreszcie ostatnią z map topograficznych i jednocześnie ostatnią w pierwszej części katalogu jest Rugia wykonana w ramach pruskiego zdjęcia terenowego (tzw. *Generalstabskarte*) z 1885 r. w skali 1:100 000. Między tymi przedstawieniami zostały jeszcze opisane trzy inne, których autorami są Eduard Günter, H. Lange i Dunker (ok. 1884).

Druga część katalogu obejmuje mapy morskie i jest niewspółmiernie uboższa w stosunku do poprzedniej, obejmuje bowiem opisy pod numerami 113–125, a gdyby wymienić te odznaczające się różami wiatrów, a zamieszczone w części pierwszej, byłoby ich dużo więcej. Rugia na przedstawionych w katalogu mapach morskich pokazana jest na ogół bardzo schematycznie, będąc fragmentem towarzyszącym wybrzeżu Meklemburgii, Prus lub Bałtyku. Najwcześniejsze mapy morskie cechował charakterystyczny wystrój dekoracyjny. Ich centrum zajmowało morze udekorowane różą wiatrów wraz z rumbami, czyli wychodzącymi z niej liniami wskazującymi kierunki świata. Używając busoli, żeglarze mogli za ich pomocą obrać właściwy azymut. Dodatkowymi ozdobnikami były też umieszczone w morzu potwory, podobne do smoków, węży, ryb i innych stworów, a także piękne żagłowce o różnym wyglądzie i wielkości.

Ponieważ rozkwit map żeglarskich o opisanym tu charakterystycznym wyglądzie przypada

na okres XVI–XVII w., to prócz wymienionych elementów mapy te zdobiły również piękne renesansowe, a potem barokowe kartusze.

W publikacji Eckharda Jägera wszystkie wymienione wyżej elementy znalazły odzwierciedlenie na mapie pochodzącej z najstarszego drukowanego atlasu Lucasa Janszoona Waghe-naera (łac. Aurigariusus). Znajdujemy tu jedynie zarys wyspy wraz z dwoma naziemnymi profilami i podpisem. Autor pokazał też odmiany tej mapy (dwa stany i jej późniejsze wydania).

Z kolei na mapie Blaeua widzimy również schematyczny zarys wyspy, a nawet jedynie jej fragment, także w różnych wersjach. Mapę z końca XVII w. reprezentuje przedstawienie południowej połowy wyspy autorstwa Pettera Gedda z 1695 r., zatytułowane w podpisie ilustracji jako *Strelasund*. Rugia występuje tu także w morskim atlasie Gustafa af Klinta z 1816 r. oraz w atlasie morskim pt. *Preußens See-Atlas* z 1841 r. Z 1855 r. pochodzi natomiast mapa J.C. Walkera pt. *Coast of Prussia*, a z 1867 r. – mapa Bałtyku J. Geisendörfera, która kończy tę stosunkowo skromną kolekcję map morskich.

Podsumowując recenzowaną pracę, należy stwierdzić, że z całą pewnością może ona stanowić dla następców jeden z dobrych wzorców tego typu opracowań kartografii regionalnej w aspekcie historycznym. ■

Krystyna Szykuła  
Wrocław